

Др Оливер Н. Лајић, доцент
Криминалистичко-полицијска академија
Београд
oliverlajic@gmail.com

Мр Душан Б. Алексић
Министарство унутрашњих послова
dusanaleksic.ns@gmail.com

МАТРИЧНИ ПРИСТУП У ИСТРАЖИВАЊУ ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛА – ТЕОРИЈСКО ПРАКТИЧНИ МОДЕЛ¹

Сажетак: Аутори се у уводном делу рада баве општим карактеристикама привредног криминала, а затим указују на чињеницу да се у литератури углавном говори о апстрактним и(ли) теоријским елементима овог феномена. За разлику од тога, они нуде нешто другачији приступ у освештавању ове појаве, настојећи да омогуће лакше схватање његове суштине и начина исцртавања конкретних кривичних дела, кроз крајње поједностављен графички приказ кориса материјалних радњи учинилаца и њихових интеракција с робом, новцем и другим актерима у пословним односима. На тај начин конструишу својеврсну матрицу, коју карактерише једносавност и прегледност, што је чини погодном за едукативне сврхе. Понуђени образац може представљати и модел за даља теоријска промишљања, унапређење и демистификацију методике исцртавања привредног криминала.

Кључне речи: привредни криминал, исцртавање привредног криминала, матрични приступ, криминалистичка методика, криминалиста.

¹ Рад је резултат рада на пројекту „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција”, којег, под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2017), као и рада на пројекту „Криминалитет у Србији и инструментима државне реакције”, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015-2019. година.

УВОД

С интензивнијим привредним развојем оствареним током 20. века, све већу пажњу научне и стручне јавности привлачи и привредни криминал. Ради се о феномену чије последице изузетно тешко погађају свако друштво, а нарочито она са слабијим степеном уређености, односно изграђености институција. У том смислу, нарочито се рањивим показују друштва у транзицији, у којима, да зло буде веће, овај облик криминала постаје образац понашања који се тешко мења, уз најучесталије облике деловања као што су подмићивање, непотизам и злоупотреба положаја за личну корист.² Својевремено је, од стране стручњака Савета Европе, материјална штета нанета у Србији услед овог облика криминала у једној календарској години процењена на 300 до 500 милиона евра, при чему посебан проблем представљају финансијска кривична дела, у које спадају прање новца и корупција.³

Привредни криминал носи у себи бројне контроверзе. Тако, иако је већина писаца мање-више заступала приближне ставове у вези његових карактеристика и појавних облика у датом друштвено-економском контексту, једино око чега су се аутори могли договорити приликом дефинисања његовог појма јесте да је тешко или готово немогуће одредити његову конзистентну дефиницију.⁴ Сматра се да је главни узрок одређења појма привредног криминала његова комплексност, прилагодљивост друштвеном и економском окружењу, брзе трансформације његових појавних облика које прате промене у економском, политичком, социјалном или неком другом друштвеном сегменту.⁵ У оптицају су термини привредни криминал(итет),

² Срећко Новаковић, Драган Вукасовић, Модалитети финансијског криминала код власничке трансформације капитала у транзиционим економијама. *НБП – журнал за криминалистѝику и ѝраво*, XIX (1), 2014, 174.

³ Council of Europe, *Organized crime situation report 2005 – Focus on the threat of economic crime*. Strasbourg, 2005, pp. 12, 64.

⁴ Вид. Мурис Мујановић, Радикалне криминолошке теорије и теорије бијелог окрватника – могућност примјене у случајевима анализирања организованог криминала. *Друшѝивена и ѝтехничка исѝраживања*, II (1), 2016, 49; Хајрија Сијерчић-Чолић, Успјешност кривичног поступка и кривична дјела привредног криминала. *Ревѝја за криминолоѝију и кривично ѝраво*, LII (2), 2014, 12; Миле Шикман, Структура и облици испољавања привредног криминала у Републици Српској. *Безбедносѝ*, LV (2), 2013, 67; Муамер Ницевић, Александар Р. Ивановић, Организовани привредни криминалитет као фактор угрожавања економске безбедности. *Економски изазови*, I (1), 2012, 89; Божидар Бановић, *Обезбеђење доказа у криминалистѝичкој обради кривичних дела ѝривредноѝ криминалѝиѝеѝа*. Београд, 2002, 28; Миодраг Ђошић, Откривање привредног криминалитета и обезбеђење доказа. *Безбедносѝ*, XII (1), 1970, 6-7.

⁵ Вид. Х. Сијерчић-Чолић, Успјешност кривичног поступка и кривична дјела привредног криминала. *Ревѝја за криминолоѝију и кривично ѝраво*, LII (2), 2014, 12.

финансијски криминал, привредна кривична дела, криминал у привреди или у вези са привредом, криминал белог оковратника итд. Очигледно је да не постоји јединствено мишљење око питања која дела несумњиво припадају у ову категорију, а додатни проблем који је отежавао приступ дефинисању огледа се у чињеници да се овај вид криминала често преплиће са кривичним делима извршеним од стране лица са посебним статусом, статусом службених лица. Веома често се привредни криминал поистовећује и са корупцијом, односно раздваја се од њега. Посебно питање за сваког аутора је да ли су привредни криминал и корупција једно те исто или се ради о две појаве.

Контроверзе у вези привредног криминала произлазе и из чињенице да су штете које се наносе заједници кроз овај вид недозвољеног деловања изузетно високе, уз статистички мали број откривених дела и осуђених лица у поређењу са другим формама криминала. Сличне закључке изводе и аутори из земаља блиског окружења, наводећи да се одржава низак степен ефикасности код истрага за кривична дела привредног криминала, као и процентуално најмања заступљеност окончаних истрага у тој области.⁶ Примера ради, у Србији је током 2015. године евидентирано 3174 кривичних дела против привреде и 1709 кривичних дела против службене дужности, док је у истој години забележено 55155 кривичних дела против имовине.⁷ Претходно изнети подаци о процењеној штети и релативно малом броју откривених дела и учинилаца апострофирају значај сузбијања привредног криминала и указују на чињеницу да се ту, заправо, у највећем броју случајева ради о софистицираним начинима деловања. Они по правилу подразумевају удруживање и континуирано криминално деловање више лица, што су карактеристике организованог привредног криминала, као својеврсног специјалитета у корпусу криминала који је у Србији доживео експанзију у претходних неколико деценија. Истине ради, треба поменути да није у питању српски ексклузивитет, тим пре што су се развијене државе у целом свету већ раније искусиле горке плодове ове појаве.

1. ОДРЕЂИВАЊЕ ПОЈМА ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛА

Привредни криминал, а посебно организовани привредни криминал представља комплексан феномен, прилагодљив друштвеном и економском окружењу. По правилу, у његовој основи налази се тежња ка утицају на доношење

⁶ Х. Сијерчић-Чолић, Успјешност кривичног поступка и кривична дјела привредног криминала. *Ревија за криминологију и кривично право*, ЛП (2), 2014, 25.

⁷ Подаци преузети са сајта Републичког завода за статистику www.stat.gov.rs 30. јануара 2017. године.

државних одлука у сфери политике и економије.⁸ Сви се слажу да он представља константну опасност за основне друштвене вредности, уз непроцењиву штету коју наноси друштвено-економском систему и појединцу и изузетну сложеност откривања и обезбеђења доказа.⁹ Привредни криминал са елементима организованог деловања по правилу за последицу има већу материјалну штету, док се као извршиоци јављају лица из виших друштвених слојева, органа јавне власти или политичких структура.¹⁰

Ницевић и Ивановић одлазе и корак даље и говоре о заштити економске безбедности као сегменту националне безбедности, између осталог и кроз криминалистичку делатност служби безбедности на пољу спречавања и сузбијања организованог привредног криминала.¹¹ Међутим, како Мујановић сасвим оправдано примећује, без обзира на несумњиву величину финансијског губитка због криминала белог оковратника, ипак је тај губитак мање важан у односу на друштвени губитак, односно губитак заједнице. Наиме, криминал белог оковратника нарушава поверење, ствара сумњу и неповерење, смањује друштвени морал и изазива неорганизованост.¹² Уколико говоримо о друштвима у транзицији, чини се да је привредни криминал један од битнијих фактора који шири дефетизам у заједници, анестезира је и води у *circulus vitiosus* континуираног боравка у непромењеном неповољном стању.

У литератури се могу пронаћи фактори који се означавају као битни за остваривање добрих резултата на плану сузбијању ове појаве. Врло често аутори користе и негативан приступ, набрајајући недостатке, односно факторе чији изостанак онемогућава адекватну реакцију или неправилности које ометају започете послове. Неадекватан приступ захтевима за мултидисциплинарним ангажовањем у откривању привредног криминала и обезбеђењу доказа, недовољно стратешко планирање истрага за ова кривична дела, непознавање форензичког рачуноводства и дуготрајност кривичних поступака¹³ само су неки њих. Овоме треба додати и високу тамну бројку, као једно од обележја, помогнуту чињеницом да оштећени из различитих разлога не при-

⁸ Горан Бошковић, Дарко Маринковић, Оливер Лајић, *Финансијске исџираге орђанованоџ криминала*. Београд, 2015, 70.

⁹ Х. Сијерчић-Чолић, Успјешност кривичног поступка и кривична дјела привредног криминала. *Ревџа за криминолоџију и кривично љраво*, LI (2), 2014, 12.

¹⁰ М. Шикман, Структура и облици испољавања привредног криминала у Републици Српској. *Безбедности*, LV (2), 2013, 64.

¹¹ М. Ницевић, А. Р. Ивановић, Организовани привредни криминалитет као фактор угрожавања економске безбедности. *Економски изазови*, I (1), 2012, 88.

¹² М. Мујановић, Радикалне криминолошке теорије и теорије бијелог оковратника – могућност примјене у случајевима анализирања организираног криминала. *Друшџивена и шехничка исџираживања*, II (1), 2016, 51.

¹³ Х. Сијерчић-Чолић, Успјешност кривичног поступка и кривична дјела привредног криминала. *Ревџа за криминолоџију и кривично љраво*, LI (2), 2014, 25.

јављују увек дела из ове области. Такође, није искључена ни аутоцензура, нарочито од стране корпорација, које не пријављују дела из бојазни за углед који уживају у пословном свету и избегавање негативног публицитета.¹⁴ У питању је тзв. „репутациони” ризик, нарочито изражен у банкарском сектору.

Када се сагледа сва сложеност феномена привредног криминала, о којој је само наговештено у претходним редовима, може се закључити да привредни криминал није увек лако уочити, чак и када постоје непосредна и релативно поуздана сазнања да конкретно лице врши дела из ове сфере. Отуда је од суштинске важности за његово сузбијање, које се у почетним фазама огледа у криминалистичком поступању надлежних полицијских службеника, правилно уочавање суштине привредних односа, односно токова робе, новца, привредне документације, међусобних односа учесника у некој привредној делатности итд. Стручан и поуздан истражни кадар представља неопходан предуслов за успех конкретне криминалистичке истраге. У вези компетенција криминалиста у овој сфери као релевантна могу се поставити бројна питања, почев од њиховог одабира приликом запошљавања, претходног општег и стручног образовања, преко стручне едукације и специјализације током рада, до личних афинитета и заинтересованости за предмет истраживања.

Имајући у виду познавање поменутих фактора у актуелном тренутку у Републици Србији, као и чињеницу да се у литератури углавном говори о апстрактним и(ли) теоријским елементима привредног криминала, аутори су се одлучили да понуде нешто другачији приступ у сагледавању овог феномена. Наиме, настојање аутора је да крајње поједностављеним графичким приказом корпуса радњи учинилаца и његових интеракција с робом, новцем и другим актерима у пословним односима, као и додатним објашњењима, омогуће лакше схватање суштине кривичних дела привредног криминала и начина њиховог истраживања. Ову својеврсну матрицу карактерише једноставност и прегледност, те као таква погодна је за едукативне сврхе, али и као модел за даља теоријска промишљања, унапређење и демистификацију криминалистичке методике истраживања привредног криминала.

2. УВОД У ПРОБЛЕМ РАЗУМЕВАЊА КРИМИНАЛИСТИЧКЕ МЕТОДИКЕ ИСТРАЖИВАЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛА

Током истраживања привредног криминала полиција, односно криминалистички полицајци – криминалисти, поступајући по одредбама чл. 286.

¹⁴ М. Мујановић, *Радикалне криминолошке теорије и теорије бијелог оковратника – могућност примјене у случајевима анализирања организованог криминала. Друшћивена и шехничка исцраживања*, II (1), 2016, 51.

ст. 1. Законика о кривичном поступку¹⁵ (у даљем тексту ЗКП), предузимају мере неопходне да би се открио учинилац кривичног дела, његови помагачи и саучесници, да би се открили и обезбедили трагови и предмети кривичног дела и прикупила сва обавештења која могу бити од интереса за будући кривични поступак пред надлежним судом. Шта ово заправо значи? Које су то потребне мере? Како се те мере спроводе у дело? Шта у конкретном случају ради криминалиста када пред собом има кривичну пријаву у вези привредног криминала или захтев тужиоца да предузме потребне мере? Ово су само нека од питања која стоје на путу потпуног разумевања поступка истраживања привредног криминала у криминалистичком смислу.

Да би се испунио своју дужност која му је поверена у ЗКП и у Закону о полицији¹⁶ (у даљем тексту ЗП) потребно је да криминалиста у истраживању привредног криминала предузме низ активности у којима ће доћи до чињеница и доказа који на недвосмислен начин, уз стручно и непристрасно тумачење, омогућују правно разјашњење тог криминалног догађаја и објашњење свих релевантних околности. У том поступку главна орјентација усмерена је ка проналаску материјалних трагова и лица чија обавештења могу послужити у сврху доласка до одлучујућих чињеница везаних за конкретан догађај, односно криминално понашање. У колоквијалном значењу ова активност уобичајено се назива прикупљање доказа.¹⁷ Наиме, материјалне манифестације извршеног кривичног дела и информације о извршеном кривичном делу могу представљати извор сазнања о неком кривичном догађају или понашању, који постоје независно од способности криминалисте да их увиди или пронађе. На том трагу је и став Симоновића према којем орган поступка не ствара доказ својом процесном радњом, него га констатује, у поступку прописаним законом,¹⁸ тако да се и употреба поменуте синтагме „прикупљање доказа” налази исправном и оправданом.

Поступањем криминалиста стварају се предуслови за вођење кривичног поступка од стране правосудних органа који треба да утврде да ли је дело извршено. Крајњи циљ је изрицање санкције учиниоцу дела и специјална и генерална превенција, односно, у крајњој инстанци остварење функције кривичног права кроз заштиту друштва од криминала (чл. 4. ст. 2. КЗ), мада би лаик у Србији могао закључити и другачије, нпр. да се борба против криминала води, уместо у судници – у медијима, путем новинских наслова. Да би трагови и предмети о релевантном чињеничном стању могли бити

¹⁵ Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014

¹⁶ Службени гласник РС, бр. 6/2016.

¹⁷ Б. Бановић, *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалисте*. Београд, 2002, 191.

¹⁸ Бранислав Симоновић, *Криминалистика*. Крагујевац, 2004, 65.

коришћени од стране правосудних органа неопходно је на извршан начин прилагодити их за такву употребу. Наиме, од судије се не може очекивати да у исто време буде и економиста или рачуновођа, те је пожељно да докази буду разумљиви и лицу које нема знања из поменутих дисциплина. Уколико то није случај увек постоји могућност предузимања вештачења, што је сасвим легитиман начин управљања судским поступком, који га, с друге стране чини дуготрајнијим и скупљим.

Током криминалистичког рада није довољно прикупљање било каквих чињеница за које криминалиста сматра да ће бити од користи, већ се ради о битним чињеницама које се морају на адекватан, закону заснован начин и у складу с правилима струке фиксирати како би се касније могли користити у кривичном поступку у форми доказа. Начин фиксирања је условљен самим карактером доказа те је за неке довољно да се само обезбеде, а неки се морају и извести. На једној страни су персонални или лични докази, а на другој стварни или материјални, при чему механизми настанка, карактеристике, методе прикупљања доказне информације и њено коришћење код ових двеју врста доказа битно се разликују.¹⁹ У криминалистичком раду полицијe је на прикупљању доказа нема шаблона, не може и не сме их бити. Ово произилази из чињенице да не постоје два идентична случаја у пракси, па и онда када је примењена исти криминални образац понашања сваки случај ће имати своје особености које се могу рефлектовати и на плану прибављања доказа. Пред криминалистом је *йуш од седам миља*, који није нимало лак, с обзиром на то да се он суочава са великим бројем чињеница и података о пословању и само добро осмишљен поступак криминалистичке обраде може довести до тога да се тачно утврди чињенично стање засновано на материјалним траговима који су остали иза извршиоца кривичног дела.

Као и сваки пут, и овај започиње првим кораком. Основни доказни извори код кривичних дела привредног криминалитета најчешће су писмене исправе односно документи (фактура, уговор, налог за књижење, записник, пописне листе, итд.), тако да се увид у документацију појављује као иницијална мера. Специфично је да у поступку прикупљања доказа криминалиста наилази на својеврсни парадокс, који почива на чињеници да се прикривеност дела заснива управо на постојању великог броја доступних докумената, при чему њихова бројност и фрагментарност чине срж прикривености. Дакле, прикривеност је садржана у њиховој бројности, отворености и доступности, јер се трагови криминалних радњи у привредном криминалу прикривају по принципу „да се од шуме не види дрвеће”. Мноштво података, информација и чињеница о пословним догађајима чине да се докази,

¹⁹ *Ibid.*, 134.

посматрано у кривичноправном смислу, разруђују кроз докумената, пословне евиденције и различите привредне субјекте, у техничком смислу. Веома је редак случај да ће се у привредном криминалитету „на гомили” пронаћи сви докази о учињеном кривичном делу.

Поред прикривености, други, не мање сложен проблем у вези обезбеђења доказа код кривичних дела привредног криминала јесте њихово тумачење, односно анализа прикупљених података.²⁰ Као што је раније речено, доказе треба прилагодити за каснију употребу од стране правосудних органа, односно приказати их на такав начин да лако могу схватити њихову суштину, што није увек лак посао. Криминалистички полицајац, односно криминалиста који ради на пословима привредног криминала треба да поседује висок степен разумевања привредних односа, знања из пословних финансија, рачуноводства, анализе биланса, јавних финансија, пореског поступка и других дисциплина економије, како би био у стању да најпре уочи реализацију криминалне намере а касније и презентује ситуацију надлежним субјектима. Осим тога, мора да поседује и знања из криминалистике, односно мора добро познавати њену тактику, технику и методику.

У остварењу истог циља криминалистима може послужити и модел о којем ће бити речи у тексту. Добрим делом он може олакшати стицање адекватне слике о феномену привредног криминала уопште, као и о истраживању конкретних кривичних дела, а самим тим олакшати разумевање ових појава од стране лица која не располажу уопште или на довољном нивоу знањима из економских дисциплина. У исто време, следећи предложени образац, уз уношење конкретних параметара из конкретних (и релевантних) пословних догађаја у овако начињену матрицу могуће је и презентовање и олакшано разумевање криминалних образаца понашања код конкретних кривичних дела, увек када стечена сазнања треба презентовати заинтересованим субјектима, нпр. јавном тужиоцу током спровођења криминалистичке обраде или истраге, или током главног претреса када је неопходно да тужилац на јасан начин изнесе случај пред суд и увери судију или чланове судског већа да је заиста извршено кривично дело привредног криминала. Дакле, матрица не само да представља својеврстан путоказ у истраживању кривичних дела из области привредног криминала, већ проналази своју употребну вредност и приликом састављања извештаја, кривичних пријава и других релевантних докумената који представљају крајњи резултат уложеног интелектуалног и физичког напора криминалисте током спровођења криминалистичке обраде.

²⁰ О осталим карактеристикама привредног криминала видети шире: Б. Бановић, *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*. Београд, 2002, 29-43.

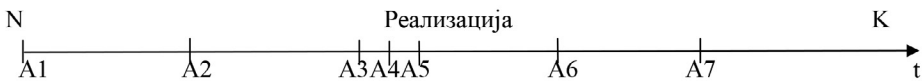
3. МАТРИЧНИ ПРИСТУП У ОТКРИВАЊУ И РАЗЈАШЊАВАЊУ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛА

Полазећи од основних принципа истраживања привредног криминала неопходно је истаћи да је то веома комплексна друштвена појава, код које је сасвим могуће, и у пракси врло често, да су манифестације и последице крајње очигледне, а да се у моменту самог извршења ни најмање не слуги да се управо ради о криминалној активности. Ово произлази из чињенице да је једна од најважнијих активности извршиоца усмерена ка прикривању начина извршења кривичног дела односно криминалне sheme по којој делује. Извршилац, наиме, предузима велики број активности које остављају трагове различитог квалитета, у различито време, на различитим местима, што чини његову делатност комплексном. При томе, треба имати у виду и да учиниоци користе све вештине и знања савремених технологија, научних достигнућа, како друштвених тако и природних наука, како би постигли свој циљ. Имајући у виду све наведено није неуобичајено да је учинилац који се дужи временски период бавио привредним криминалом остао неоткривен, а да је стекао изузетно богатство и на крају постао „угледан члан” друштва.

Људска делатност се одвија у одговарајућем временском контексту и она може остати забележена кроз одговарајућу историју догађаја. Тако, и свако кривично дело има своје временске одреднице. Пре предузимања радњи којима формално, у кривично-правном смислу, започело извршење кривичног дела, ствара се намера учиниоца да учини одређену противправну радњу. Ова намера је, по правилу, усмерена ка прибављању имовинске или какве друге користи за њега или друго лице (било правно или физичко, било да је то појединац или група). Извршилац, дакле, предузима радње како би у будућем времену остварио корист која је противправна. Његови поступци иду у правцу стицања користи у што је могуће краћем времену и са што је могуће мање напора, а да при томе, што је могуће дуже време, ако је могуће и трајно, остане неоткривен. Дакле, у питању су опортунисти, врло често са високим интелектуалним капацитетима, а у овим околностима једним делом налази се и одговор на раније постављено питање зашто су истраге криминала дуге и неефикасне.

Време проведено до стицања користи може се назвати временом реализације криминалне активности. У току те реализације извршилац предузима низ активности којима отклања препреке које му стоје на путу, уклања до тада начињене трагове и ствара услове да се његова противправна намера претвори у конкретну материјалну корист. Учиниоца том приликом предузима низ разноврсних радњи које се огледају у прављењу контакта са особама од интереса за његову активност, предузима симуловане и стварне

радње у привредном пословању, прави стварне или лажне пословне договоре и уговоре, предузима делимичне пословне подухвате како би створио уверење код релевантних субјеката да се ради о стварном послу, а онда у једном тренутку одустаје од њих или доводи оштећеног у такав положаја у коме овај, без обзира на реалне околности, има велики степен уверења да ће се посао успешно окончати или да је окончан. Поред тога, извршилац по правилу производи велики број фалсификованих докумената којима „покрива” своје криминалне активности и прикрива трагове, како оне које је сам направио, тако и друге, који могу да га повежу са кривичним делом.

N – Намера за прибављањем користи

A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7 – Активности које предузима учинилац

K – Корист

t – Време

Графикон 1. – Временска линија догађаја код извршења кривичног дела привредног криминала

Након што изврши кривично дело и оствари противправну имовинску корист извршилац, уколико не буде откривен, а веома често и не буде, наставља са вршењем кривичног дела понављајући образац онолико пута колико му то околности дозволе.

Постоје околности у којима жртва, тј. оштећени никада не открије криминалну радњу. Међутим, у великом броју случајева криминална активност бива откривена након протока времена које није унапред одредиво и везано је за сваки случај посебно. Врло честа препрека откривању криминалне радње учиниоца представља похлепа оштећеног, која мути рационално и објективно расуђивање, с обзиром да оштећенима у виду остварење високог профита. У таквим случајевима оштећени, и поред сигнала упозорења о потенцијалној штетности пословног подухвата који до њега допиру, није у стању да правилно расуди, управо због очекивања профита, потпомогнутог обманом поткрепљеном фалсификатима, којима се извршилац користи током реализације своје криминалне радње.

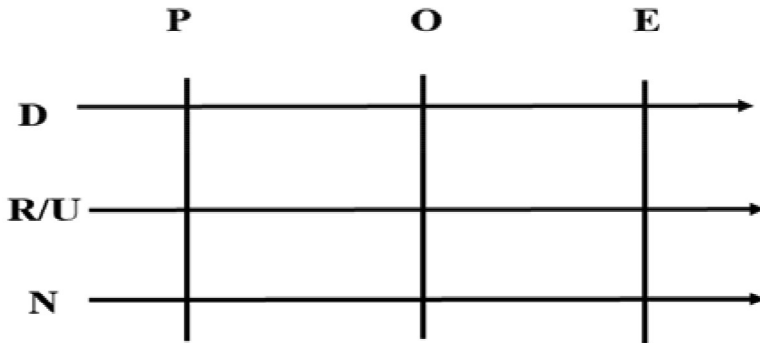
Непостојање контролних и заштитних процедура, односно њихово непоштивање такође представљају околности које омогућавају да извршилац не буде откривен или буде откривен након протока дужег времена. Међутим, када жртва криминалне активности, или пак нека надлежна институција

(полиција, интерна контрола, спољна ревизија, пореска управа итд.) открију и прихвате те сигнале и упозорења које упућују да је извршено кривично дело, отпочиње формални поступак истраживања кривичног дела привредног криминала. Један од основних циљева примене криминалистичких мера и радњи од стране полиције је проналажење, откривање и обезбеђивање доказа ради успешног вођења кривичног поступка. То је, уосталом, и један од најважнијих задатака криминалистике као науке и као практичне делатности, чијим се методама користе криминалисти када требају пронаћи и обезбедити доказе.

Искуства из праксе показују да се могу поставити нека општа правила тактичког поступања, која примењена и прилагођена појединачном случају, доводе до успеха. Сажимајући практична искуства и криминалистика је препознала начела која су нарочито битна за предистражни поступак, без чије примене практични рад не би давао адекватне резултате. Са становишта откривања, разјашњавања дела и обезбеђења доказа код дела привредног криминала од посебног су значаја оперативност, методичност и темељности и упорност у раду, као основна криминалистичка начела. Преведена у практичну раван, примена ових начела подразумева предузимање одговарајућих криминалистичких мера и радњи чим се посумња у постојање кривичног дела, што је основна претпоставка успеха, с тим да од првог тренутка целокупно поступање мора да тече методично и по плану. У раду на откривању и расветљавању кривичних дела и проналажењу учинилаца, недопустиви су брзоплетост, импровизација и површност. Ако се жели успех, мора да се ради смишљено, темељно и упорно. То је једини начин да се дође до резултата.

Основна идеја која је руководила ауторе у писању овог текста усмерена је ка дефинисању основних принципа поступања, не само у теоријској равни, начелно видљивој у претходним редовима, него и у практичној равни, како би се поставила основа планском, темељном и методичном поступању криминалисте који се бави истраживањем привредног криминала. Ово тим пре јер досадашња теорија и пракса нису дале одговор на питање како треба да изгледа основни модел који би се користио као преовлађујући у истраживању кривичних дела из области привредног криминала.

Дакле, оног тренутка када је кривично дело пријављено или се дошло до сазнања да је извршено, криминалиста је упућен да предузме мере на разјашњавању свих догађаја који су везани за то дело. Криминалиста у првој фази предузима мере које се односе на вредности приказане по хоризонтални матрице (Д; Р/У; Н) и оне су везане за утврђивање чињеница, прикупљање података, фиксирање доказа, места, времена и особа који имају везе с пријављеним кривичним делом.

D – пут документације
R/U – пут робе или услуге
N – пут новца

P – правни аспект догађаја
O – организациони аспект догађаја
E – економски аспект догађаја

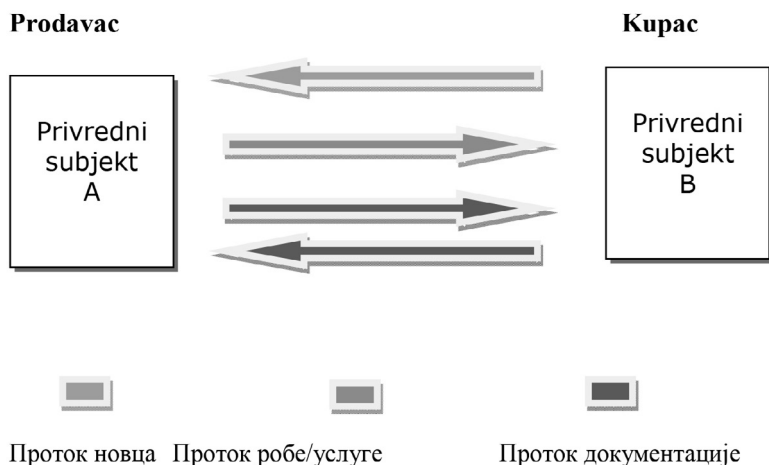
Графикон 2. – Матрица откривања и разјашњавања кривичних дела из области привредног криминала

Друга фаза активности које предузима криминалиста односе се на појмове приказане по вертикали матрице (П; О; Е) и те активности су везане за разјашњавање прикупљених података. Ово је фаза анализе која се предузима да би се прикупљени докази растумачили како би у каснијем поступку могли бити на адекватан начин презентовани најпре тужиоцу а затим и суду и о њој ће бити речи у тексту који следи. Битно је напоменути да се примена матрице одвија у контексту раније описане временске линије догађаја. Улога криминалисте који се бави истраживањем кривичних дела из области привредног криминала је да на јасан и недвосмислен начин утврди све активности (нпр. од А1 до А7) које су предузете од стране извршиоца и да, одговарајући на златна питања криминалистике у потпуности разјасни дело привредног криминала.

Током истражног процеса криминалиста треба најпре да идентификује документацију која је посредно или непосредно везана за пословну активност за коју се сумња да је криминалног карактера. У том смислу, предузимају се провере везане за документацију, приказану на хоризонтали матрице. Криминалиста треба да користећи вештине рачуноводства на систематски начин и у складу с правилима те струке, идентификује све рачуноводствене исправе које у пословним књигама описују пословни догађај. Криминалиста треба да изврши провере свих књижења и да их забележи. Поред тога, неопходно је да прикупи уговоре, дописе, пословна писма, фактуре, отпремнице, те друга документа не би ли дошао до спознаје каква је природа пословног догађаја

и како је он протекао, те како је забележен. Овим активностима утврдиће се да ли релевантна документација постоји или не постоји. Криминалиста ће забележити место, време и начин настанка документације, чиме ће идентификовати доказне изворе, а по потреби ће их и одузети.

Даље, криминалиста треба да на бази прикупљене и анализираних документације утврди пут робе или услуге, зависно о каквој врсти привредне активности се ради. Предузимају се активности праћења роба и услуга (P/Y), приказане по хоризонтални матрице. Ово значи да је задатак криминалисте да, уколико се укаже потреба за тим, непосредно и на лицу места изврши проверу промета робе, па ако постоји сумња у истинитост приказаног промета, обиђе место одакле је приказано да је роба отпремљена до места где је роба примљена. На овај начин криминалиста делује у правцу непобитног утврђивања чињеница о промету.

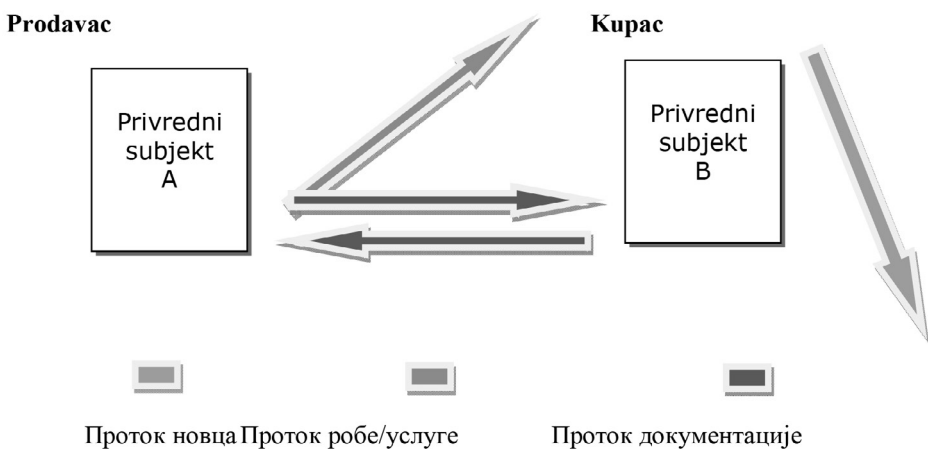
Графикон 3. – Приказ законитог пословања у промету роба и услуга

На крају, криминалиста прати пут новца, односно утврђује веродостојност новчаних трансакција. У овој фази криминалистичког рада предузимају се активности провере кретања новца (Н), приказане на хоризонтални матрице. Новчане трансакције се у начелу прате кроз промет текућег рачуна, те другим документима који показују промет, као што је благајна. Једноставније речено, криминалиста ће пратити новчане токове који су повезани са конкретном пословном активношћу, али и свим другим активностима извршиоца, јер то могу бити и активности које нису нужно везане за сам пословни догађај који је предмет интересовања, али са њим могу бити посредно повезани. То нпр. може бити конверзија новца у смислу прања новца, ток новца

који може представљати давање мита, као и нека нова криминална активност учиниоца или активност усмерена на прикривање претходног извршеног кривичног дела итд. Дакле, криминалиста треба да забележи новчане трансакције и фиксира (колико је то могуће у тренутним околностима) која је крајња дестинација новца. Битно је разумети да је „пут новца” врло широк појам, јер новац по правилу „путује” оним каналима којима најлакше стиже у руке извршиоца дела. Због тога се врло често дешава да овај пут иде „из руке у руку” или се обавља путем платног промета – безготовински или готовински, или у складу са савременим трендовима, путем канала који су изван платног система наше земље (bitcoin, PayPal и сл.).

Имајући у виду функционално јединство сва три наведена дела пословне активности мора се нагласити да је међусобни однос документације, робе и новца нераздвојив и да свако одступање од јединственог пута и правца кретања представља „црвену заставу” за криминалисту. Путања документације, робе и новца може се замислити као аутопут са три траке са кога нема одвајања, јер свако одвајање неког од фактора мимо разумне економске оправданости представља сумњу у легалност пословног подухвата.

Поступајући на описани начин, пратећи пословне догађаје по хоризонтални матрице, криминалиста добија скуп чињеница и података који би за лаика мало шта значили. Раније је већ поменуто да је улога полиције у истраживању кривичних дела привредног криминала да разјасни предметни догађај и да на разумљив начин објасни и приближи компликоване пословне трансакције лицима која немају одговарајућа знања и вештине из економије а сматрају се заинтересованом страном. Да би се то десило потребне су додатне анализе. Овде долазимо до претходно поменуте друге фазе у при-

Графикон 4. – Приказ незаконитог пословања у промету роба и услуга

мени предложеног модела. Полазећи од матрице и посматрајући елементе приказане по вертикали, криминалиста ће применити знања из правних, организационих и економских наука.

Пре свега, криминалиста ће извршити анализу правног аспекта догађаја (П), који је за истраживање кривичних дела из области привредног криминала најважнији. Пре свега, потребно је вршити анализу пута документације и извршити њену контролу, у складу са свим релевантним прописима који су од значаја за област анализе, било да су екстерног карактера (устав, закони, уредбе, правилници, наредбе, упутства) или интерног карактера (статут, правилници, одлуке предузећа). Криминалиста треба да утврди да ли је, и ако јесте, у ком обиму и који пропис прекршен. Овде се ради о битном детаљу, јер је од највеће важности да се утврди да ли је или није било кршења закона или какве уговорне обавезе у конкретној пословној активности. Ако је учинилац имао намеру да оствари корист и кроз поступак реализације спроводио низ активности које су га касније довеле до тога да је стекао корист, а да на том путу није прекршио прописе, нити изиграо пословних договор, криминалиста може само да констатује да је осумњичени направио добар пословни потез.

Преласком на организациони аспект догађаја (О), криминалиста ће најпре идентификацијом организационе структуре утврдити на који начин је одређени пословни субјекат устројен, каква му је формална организација, ко је у организацији на одређеном положају и какви су интереси и контакти појединаца у вези са конкретним догађајем. Осим тога, потребно је да се утврди ко је у организацији одговоран за израду докумената, њихово евидентирање, архивирање и сл., затим ко је одговоран за пријем, складиштење, чување и отпрему робе, у чијој зони одговорности се налази плаћање, ко има овлашћење за пренос и подизање новчаних средстава итд. Криминалиста има посебно важан задатак да анализира ко је одговоран за поједине пословне активности и да утврди да ли је и шта тим поводом предузео. Неопходно је да криминалиста потпуно сагледа какви су формални односи, али се исто тако придаје значај и неформалним односима и неформалним организацијама унутар контролисаног предузећа. У овој фази истраживања идентификује се положај и улога извршиоца кривичног дела, а самим тим се установљава да ли је имао или могао имати саучесника.

На крају, предузимајући активности које се односе на економски аспект догађаја (Е), криминалиста ће анализирати пуни смисао пословне активности, извршити све потребне анализе и провере, након чега ће стећи комплетну слику пословања предузећа које је предмет провера, анализу конкретног пословног догађаја и његов утицај на пословање и пословни резултат предузећа. Ово је најпре упућено ка анализи финансијског положаја предузећа, а све то кроз анализу финансијских извештаја. Уколико је то потребно вршиће се израчунавања

ликвидности, рентабилности и солвентности применом аналитичких процедура. Како наводи Петковић, анализом финансијских извештаја и употребом аналитичких процедура заснованих на информацијама добијеним из финансијских извештаја добија се користан алат у откривању финансијских малверзација због њихове способности да препознају неочекиване односе који немају разумног објашњења. Због таквих особина, аналитичке процедуре могу бити потпорни стуб у откривању сумњивих подручја пословања и подршке у доношењу закључака заснованих на доказима. Наведени аспект истраживања кривичних дела из области привредног криминалитета у криминалистичкој пракси српске полиције још увек није заживео и представља један од најтежих и најзахтевнијих аспеката рада.

Укратко речено изостављањем анализе било којег од ова три аспекта криминалног догађаја (П; О; Е) никако се не може потпуно утврдити чињенично стање, заправо уопште се не може утврдити било какво стање које би било релевантно у криминалистичком и кривичноправном смислу. Из претходно изнетог, а имајући у виду основне постулате привредне активности, види се да се ова три аспекта анализе криминалног догађаја код привредних деликата (правни, организациони и економски) међусобно прожимају и чине јединствену целину, те да се потпуно јасна слика о конкретном пословном догађају и/или криминалној активности умешаних лица јасно може стећи само уколико се сваки од тих аспеката детаљно истражи и схвати као део материјалног корпуса који чини суштинску разлику између легалног пословања и привредног криминала.

4. ЗАКЉУЧАК

У теорији нема спора око тога да привредни криминал, а посебно организовани привредни криминал, представља комплексан феномен, прилагодљив друштвеном и економском окружењу, при чему његове последице тешко погађају сва друштва, а изузетно тешко она у транзицији. Овај феномен праћен је бројним контроверзама, као што су непостојање јединствене дефиниције упркос консензусу у вези његове суштине, изузетно висока друштвена опасност и високи износи причињене штете уз релативно споре истраге и статистички мали број осуђених извршилаца у поређењу са другим формама криминала, вршење од стране лица из виших друштвених слојева, органа јавне власти или политичких структура итд. Набројане околности, као и богата феноменологија, чине да се привредни криминал константно налази у зони интересовања научне и стручне јавности.

Криминалистичка наука установила је општа криминалистичка правила која се односе на истраживање свих кривичних дела, а примену у истраживању привредних деликата нарочито проналазе начела оперативности, методичности и начело темељности и упорност у раду. Уважавајући специфичности привредног криминала и наведена начела аутори су развили специфичан приступ у теоријско-практичном погледу на кривична дела привредног криминала, препознајући јединствен образац присутан у истраживању ових дела, називајући га матричним моделом (обрасцем), односно матричним приступом. Овај образац може користити криминалистима у истраживању конкретног кривичног дела, а може представљати и модел погодан за презентовање резултата спроведених истраживања и добијених сазнања, укључујући доказне изворе (нпр. од стране полиције јавном тужиоцу или од стране јавног тужиоца током изношења случаја пред суд). Истовремено, то је и модел погодан за даља теоријска промишљања.

Суштина матричног модела огледа се у графичком, крајње поједностављеном приказу сложеног корпуса радњи учинилаца и његових интеракција с робом, новцем и другим актерима у пословним односима, као и додатним објашњењима, којима се омогућује лакше схватање суштине појединачних кривичних дела и привредног криминала уопште. Матрица по хоризонтали даје приказ кретања документације, робе или услуга и новца међу актерима привредне делатности, праћену кроз одређени временски период. Значај приказа је у том што даје практично упутство у ком правцу криминалиста треба да води своје истраживање. Подупрто временском линијом активности учиниоца додатно се поједностављује истраживање. С друге стране, по вертикали матрице анализирају се правни, организациони и економски аспекти релевантних пословних догађаја. Како је то графички приказано, ови аспекти се пресецају, тј. анализе обухватају сваку појединачну активност, што у крајњој линији доводи до тога да се темељном анализом обухвата комплетан пословни подухват. Графички приказ конкретног кривичног дела зависи од конкретних околности догађаја који га прате и може се надограђивати колико год је то неопходно. Изостављањем било којег од шест поменутих фактора криминалиста неће моћи стећи комплетну слику о активности која је предмет истраживања, односно догађај ће остати неразјашњен, што може значајно утицати на даљи ток поступка, односно изостанак даљих радњи иако се сумња да се ради о криминалној активности. Дакле, значај овог модела проналази се у томе што он криминалисти служи као својеврстан подсетник о околностима која треба истражити, док, с друге стране може представљати и поуздан графички приказ резултата спроведеног истраживања. Матрицу карактеришу прегледност, једноставност и висок ниво употребне вредности.

*Oliver N. Lajić, Ph.D., Assistant Professor
The Academy of Criminalistic and Police Studies
Belgrade
oliverlajic@gmail.com*

*Dušan B. Aleksić, LL.M.
Ministry of Internal Affairs
dusanaleksic.ns@gmail.com*

Matrix based Approach to the Investigation of Economic Crime – Theoretical and Practical Model

Abstract: *The authors dealing with the general characteristics of economic crime in the introductory part of the paper, and then point to the fact that in literature generally it is talked about abstract and (or) the theoretical elements of this phenomenon. In contrast to this, they offer a somewhat different approach in highlighting this phenomenon, trying to provide an easier understanding of its essence and ways of investigating particular criminal offenses. In that context they introduced simplified graphical representation of a corpus of material actions of perpetrators and their interaction with the goods, money and other actors in the business relations. These relations are later object of investigations in the way described in the text. In order to easily show basic principles of the phenomenon, they construct a kind of matrix, characterized by simplicity and transparency, which makes it suitable for educational purposes. Offered form may represent a model for further theoretical considerations, improving of research methods of economic crime and its demystification, as well.*

Keywords: *economic crime, economic crime investigation, matrix approach, methodology of crime, criminal investigators.*

Датум пријема рада: 10.03.2017.